

За ролята на нормативните съждения в икономическата наука

Владимир Р. Пеовски*

Резюме: В статията се изследва взаимовръзката между позитивните и нормативните съставки на икономическата теория. В началото са представени изходни постановки на философията на науката, които се отнасят за основни характеристики на позитивните и нормативните съждения. В позитивното мислене се разграничават емпиричните от теоретичните съждения, а в нормативното – характеризиращите (методологическите) от ценностните съждения. Специално внимание се отделя на ролята на методологическите норми при формирането на позитивните теории. Във втория параграф са представени възприетите от повечето икономисти принципи на методологическия инструментализъм и на методологическия индивидуализъм. Те осигуряват логическа обосновка на постулата за рационалността – най-важната съставка на твърдото ядро на неокласическата изследователска програма. Третият параграф е посветен на нормативната икономическа теория, която е представена чрез икономиката на благосъстоянието. Основният методологически проблем, с който се сблъскват работещите в това направление, е сравняването на полезностите за различни индивиди и тяхното агрегиране. Критерият на Парето не е задоволително решение, защото е релевантен към разпределението на ползите, от което следва, че са необходими допълнителни критерии за обществено благополучие. Теорията на социалния избор твър-

* Владимир Пеовски е доктор, главен асистент в катедра "Икономика" на Стопанския факултет при СУ "Св. Кл. Охридски", e-mail: vpeovski@abv.bg

ди, че, ако индивидуалните предпочитания са твърде различни, би било много трудно да се премине от индивидуалното ниво на полезност към нивото на обществена полезност при конструиране на функция на социалното благосъстояние. Теорията на общественения избор е фокусирана върху процедурите за вземане на политически решения и върху подбора на институции, които позволяват по-лесно постигане на съгласие между избирателите.

Заклучението е, че когато отчитаме различните аспекти на нормативния контекст, трудно можем да приемем дихотомията позитивно – нормативно, тъй като прилагането ѝ води до рязко снижаване на полезността, която носи икономическата наука във връзка с решаването на практически задачи, включително предлагането на принципи на икономическа политика.

Ключови думи: философия на науката, позитивни и нормативни съждения, методологически принципи на неокласическата икономика, икономика на благосъстоянието, теория на общественения избор, теория на социалния избор.

JEL: B40, B41, D70.

Ако приемем, че основна цел на науката е създаването на знания, то от особена важност за разбирането на естеството им, както и на методите за тяхното получаване има разграничаването на позитивните (констативните) и нормативните (оценъчните) съждения. Смесването на тези различни планове на мисленето често води до неплодотворни научни дискусии, при които спорещите поставят

Дискусия

едни и същи факти или заключения в контекста на различни тълкувателни схеми.

Казаното важи с още по-голяма сила за икономическа теория, като наука неразривно свързана с политиката. За съжаление обаче, в икономическата литература (и особено в учебната) се е наложила една твърде опростяваща интерпретация, при която разграничаването на позитивната теория от нормативната се свежда, едва ли не, до демаркацията между изявителното и повелителното наклонение в граматиката: отнася ли се дадено изказване до това, което е, или до това, което трябва да бъде? Това често води до заблуждаващ, но достатъчно лесен за възприемане извод, според който позитивната икономическа теория не съдържа никакви нормативни съждения, а само такива, които могат да бъдат потвърдени или отхвърлени емпирически; в същото време постановките в нормативната икономическа теория имат чисто субективен характер (те зависят изцяло от социалните ценности на техните автори), които поставя под въпрос нейната научност, способността ѝ да достига до същностни истини.

В статията са представени аргументи срещу тази погрешна дихотомия, като особено внимание се отделя на съществуването на нормативни „примеси“ в позитивната икономическа теория, както и на факторите, които правят необходима нормативна икономическа теория и защитават научния ѝ статут.

1. Философска интерпретация на естеството на позитивните и нормативни съждения и на взаимовръзката между тях

В съвременното обществознание философията е загубила някогашната си доминираща, дори обсебваща роля. Връзката между нея и обособилите се самостоятелни направления на научното познание обаче

не е и не може да бъде напълно прекъсната. Това се дължи на факта, че методологията на всяка наука се основава на общи (философски) понятия и принципи. Без тях изследователите не биха могли да обясняват реалността чрез относителни термини, да организират проучванията си и логически да обвържат фактите със заключенията си. Общите закономерности при формирането на различните методи, тълкувателни схеми, понятийни апарати на научните изследвания, като специфична дейност за създаване на знания, са предмет на самостоятелна философска дисциплина – *философия на науката*.

Тя разглежда формалните елементи на научните изследвания като обусловени от общата субективно-обективна структура на всяка практическа и познавателна дейност, включително и такива нейни видоизменения като отношенията субект-субект. В пространството, очертано от тази структура, могат да се разграничат два „идеални“ типа отношения на мисленето към действителността. Първото отношение се определя като *позитивно* – то създава правдоподобно изображение на действителността. Позитивните съждения се изразяват в контекста на истинността („вярно – невярно“) на описанията на обектите, като именно последните са задължителни при изграждането на констатациите, техните проверки и последващи уточнения. Твърденията за това, което е, са изява на някакво предположение за състоянието на света – че той е устроен така, а не иначе, към тях са приложими междуличностно проверяеми методи, които да угодостверят тяхната достоверност или недостоверност. Второто отношение се извява като *нормативно* – то е възприятие на действителността от страна на субекта под формата на оценки, които могат да бъдат най-разнообразни – това са нормите, правилата, стандартите, ориентирите, образците. Обектът следва да

Дискусия

отговаря на изискванията на субекта или на възприетите от него норми, за да получи от него положителна оценка и одобрение; несъответствието на състоянието на обекта на субективните изисквания предизвиква отрицателна оценка и неодобрение. Спрямо нормативните твърдения също, по принцип, е възможно да се прилагат междуличностно проверяеми методи, примерно, като анкети и референдуми. При това всеки може да привежда различни аргументи, за да убеждава другите да приемат определена оценка. Но всичко, което може да установи един референдум – това е съотношението между положително и отрицателно оценяващите определена ситуация, но той не може да удостовери коректността на представянето на ситуацията само по себе си.

С други думи, позитивните и нормативните знания се разделят от границата между „битието само по себе си“ и „битието за нас“, която очертава философията на науката. Може да се приеме за позитивен всеки елемент от дадена научна система, ако с негова помощ се обозначава, описва реален (конкретен) обект. Напротив, като нормативен следва да се определи всеки елемент на научно знание, който означава или се съотнася съдържателно с идеален (абстрактен) обект. Нормативните знания са за това, което трябва да бъде, дори и ако при дадени обстоятелства то не може да бъде.

В една научна система позитивното знание от гносеологична гледна точка се разделя на *теоретично* и *емпирично знание*, тоест на знание за законите, или причинно-следствените връзки и знание за фактите. Съответно на тази типизация и самото създаване на позитивни знания предполага съвместното използване на два метода: емпиричното наблюдение и дедуктивното извеждане на теории въз основа на предварително възприети постулати. Строгото разграничение между фактите и теорията

Нормативните съждения

обаче се оказва невъзможно, защото информацията, която носят фактите, не може да не е повлияна от тълкувателната схема, в която ги поставя наблюдателят. Главният методологически проблем, предизвикан от това преплитане, е да се определи взаимовръзката между процеса на изграждане на хипотезите и резултатите от наблюденията. Той е в центъра на дългогодишни спорове сред философите на науката.

Представени най-общо, противоречията между застъпваните концепции се свеждат до въпроса за ролята на мисленето и опита в процеса на научното познание. Те следват две традиции в гносеологията – на рационализма, съгласно който единствено разумът води до знанията (Рене Декарт), и на емпиризма, определящ като източник на знанията опита (Френсис Бейкън).

През първите десетилетия на XX век във философията на науката се утвърждава *логическият позитивизъм*, който обвързва науката с *принципа на верификацията*, налагащ критична проверка на хипотезите и теориите. Верификацията е: емпирична (проверка чрез опита) и логическа (проверка на съответствието на структурата на предположенията с логическите правила). При това всяка значима теория, освен чисто логическите и математическите, задължително подлежи на емпирична проверка, тъй като за познаването на действителността са необходими наблюдаеми доказателства.

До началото на 50-те години на миналия век господството на позитивизма във философията на науката е почти безпределно. Впоследствие обаче, подчинеността му на емпиризма става очевидна, а преписанията му не намират приложение в реалната изследователска практика. Карл Попър (Popper, 1959) пръв доказва, че позитивистите нямат адекватни логически средства за обосновка на господството на принципа на верификацията в методологията. Винаги е възможно след n на брой

Дискусия

потвърждения на дадена хипотеза да има $n+1$ случай, който да я опровергае. Следователно не е коректно да се отъждествяват научните с доказаните знания. Точно обратно, принципно неизбежен е *фалибилизъмът* (погрешимостта) на научните знания и те могат да бъдат единствено хипотетични. Според Попър, въпреки че науката не може нищо окончателно да докаже, тя има потенциала постоянно да опровергава, фалсифицира (от лат. falsus – лъжовен) теории. Той заменя принципа на верификация с *принципа на потенциалната опровержимост* на теориите и определя противоречащите на теорията факти като единственото надеждно доказателство за контакт между науката и опита, както и като предпоставка за научен прогрес, разбран като постоянна замяна на опровергани теории. На същите основания като позитивни могат да бъдат определени само съжденията, които са емпирически опровержими, тези, които са неопровержими, са част от нормативни теории.

Имре Лакатош (Lakatos, 1978) усъвършенства концепцията за потенциалната опровержимост, като въвежда понятието *изследователска програма*, което позволява по-реалистично да се представи процесът на създаване на знания. Всяка изследователска програма обединява поредица от теории. Утвърждаването ѝ е непрекъснат процес на откриване и решаване на предизвикателства, породени от съотнасянето на ситуации от реалността и теоретични схеми, чрез които учените се опитват да разкрият закономерностите в развитието на тази реалност. Обясненията, до които те достигат, неизбежно са едновременно и частични, и вероятностни. Факт е обаче, че когато откриват противоречия между теория и емпирика, учените не са склонни автоматично да отхвърлят изцяло определена теоретична конструкция. Всеки учен, рано или късно, се убеждава в необходимостта от компромис между консервативността

на теоретичните постановки и изменчивостта на емпиричната информация. Този необходим компромис се постига благодарение на съществуването във всяка изследователска програма на т.нар. *твърдо ядро (hard core)* – то обединява предположения, които не се съпоставят непосредствено с опита; на такова тестване се подлага обаче *защитната обвивка (protective belt)*, състояща се от спомагателни хипотези. При установяването на опровергаващ факт ядрото се запазва, но защитната обвивка се променя. Лакатош подчертава, че ако съдържащите се в твърдото ядро постулати не бъдат допълнени с релевантни спрямо конкретни ситуации достатъчно на брой спомагателни хипотези, те не могат да доведат до значими потенциално опровержими заключения.

Въз основа на гносеологичния критерий могат да се разграничат и два типа нормативни съждения – оценъчни и характеризиращи. *Оценъчните съждения* предполагат преценка на състоянието на света, в това число и на желателността на определен тип човешко поведение и неговите социални последици; съответно, всички описания (модели), примерно на „общество на благоденствието“ или на „егоистичен индивид“, представляват оценъчни съждения. *Характеризиращите съждения* предполагат избор на предмет на изследване, начин на изследване и критерий за оценка на обосноваността на резултатите, примерно, като представените по-горе принципи на верификацията и на потенциалната опровержимост, или приемане на априорни решения за равнището на статистическа значимост и т.н., накратко, всичко, което може да определим като методологически норми.

Тази класификация е предложена от един от безспорните авторитети във философията на науката – Ернест Нагел (Nagel, 1961). Според него, науката като социален феномен не може да функционира без мето-

Дискусия

дологически норми, но поне по принцип, би могла да се освободи от оценъчни съждения. С други думи, методологическите правила са незаменими в научната работа, те представляват демаркационният критерий между науката и ненауката, докато оценъчните съждения произлизат от етични възгледи и могат да бъдат изключени от позитивната наука.

За изследователския процес очертаното от Назел различие между методологически и ценностни съждения е реално и значимо. То помага при уточняването на връзката между позитивното и нормативното мислене.

Принос в това отношение има и друг виден философ на науката – Томас Кун (Кун, 1996). Той акцентира върху факта, че науката е социална дейност и между субектите, които съвместно я осъществяват, трябва да има конвенция. Неин предмет е *парадигмата*, или съвкупността от методологически принципи и норми, които осигуряват целенасоченост на подбор на факти и тяхната интерпретация по общоприет начин. Парадигмата – това е изходната точка на всяка наука, защото определя правилата на научната процедура, които от своя страна управляват всеки анализ, осигуряват проявяването на валидността или невалидността на възгледите, на техния коректен или деформиращ характер. Тя е продукт на оценъчни съждения, доколкото съотнася и изразява предпочитания към едни научни методи пред други (абстрактно мислене и емпирически проучвания; дедукция и индукция; количествени изследвания и качествен анализи) и научни цели (описания, обяснения, прогнози, препоръки).

Философията на науката ни помага да разберем, че научното възприемане на действителността не се свежда и до простото ѝ отразяване, а до разглеждането ѝ под определен (от твърдото ядро на изследователската програма или от възприетата парадигма) ъгъл, или контекст.

Нормативните съждения

В този смисъл, може да се каже, че *учените избират реалността*. Те не могат да правят индуктивни обобщения, като изхождат от поредица от наблюдения, понеже в момента, когато са избрали наблюдението на определен тип от безкрайно множество възможни, изследователите са заели определена позиция (гледна точка) и тя сама по себе си вече предполага придържане към определени методологически норми. Чувствените данни, както и общоизвестните факти, сами по себе си не ни дават друга представа за света, освен като за необясним хаос. Ние не можем да открием, докажем или да предположим каквато и да е причинна връзка без предварително да сме се „въоръжили“ със структуриращи понятия, принципи, норми и ценности. Анализът на действителността предполага класификация на фактите и замервания по предварително определени критерии, даващи предимства на едни наблюдения за сметка на други. В крайна сметка фактологическото, или дескриптивното твърдение за това, което е, може да се приеме за обективна истина, само при условие на общоприети от учените норми, които им предписват да го приемат като истина, въпреки че само по себе си то може и да бъде неистинско. С други думи, учените приемат или отхвърлят позитивни твърдения на основания, които представляват конвенция, която, на свой ред, е проекция на ценностни съждения, в смисъл че предписва определено отношение към фактите.

2. Методологически принципи на позитивната икономическа теория

От разгледаните постановки на философията на науката следва, че за институционализирането на една наука („изследователска програма“) е необходима конвенция между представителите ѝ за придържане към обща методология, или принципи за ор-

Дискусия

ганизация при формулирането и проверката на хипотезите (теориите). Постигането на методологически монизъм обикновено е продължителен процес, съпроводен с много разногласия и конкуренция между противоречащи си концепции.

Едва в началото на XX век, когато неокласическата изследователска програма се налага като ортодоксална за икономистите, икономиката се институционализира окончателно като напълно самостоятелна научна дисциплина. Ключова роля за това изиграва следването от страна на повечето икономисти по света на дъва методологически принципа, които се съдържат в парадигмата на неокласическата изследователска програма. Става въпрос за методологическия инструментализъм и методологическия индивидуализъм.

Методологическият инструментализъм определя теориите като аналитични инструменти, чиято ефективност се оценява чрез степента до която се събдват направените с тяхна помощ прогнози. Неговата формулировка и обосновка дължим на Милтън Фридман (Friedman, 1953). Според него, не е достатъчно да разделим икономическите теории на проверяеми и непроверяеми, а и да постигнем съгласие относно степента на достоверност на проверяемите; необходимо е да оценим и тяхната ефективност, съответно важност или полезност. Всяка теория има в основата си аксиоми, допускания, изходни хипотези, които се приемат като разбиращи се от само себе си, без доказателства. Следователно няма възможност, не се и налага да се проверява и оценява една теория въз основа на „реалистичността“ на споменатите допускания и изходни хипотези: „въпросът за „предположенията“ на теорията се състои не е в това, дали те са „реалистични“ описания, защото те никога не са такива, а в това, дали те са достатъчно добро приближаване до реалността от гледна точка на конкретна цел. А на този въпрос може да

се отговори въз основа на ефективността на теорията, т.е. на способността ѝ да дава достатъчно точни предвиждания” (Friedman, 1953, p. 15).

Очевидно според инструменталистката концепция научната стойност на една теория зависи в по-голяма степен от нейната ефективност или практическа значимост, отколкото от пълнотата на емпиричната ѝ обоснованост и строгостта на логическата ѝ убедителност. Това сближава методологическия инструментализъм с философията на Попър, който твърди по повод на формулирането от него принцип на опровержимостта, че „единствената причина, поради която аз предлагам свои критерии на демаркация [между науката и ненауката/ метафизиката], е неговата полезност” (Popper, 1965, p. 55).

Методологията на една наука не може да пренебрегне естеството на нейния обект. Повечето обществените науки (най-вече икономиката и социологията) правят анализ на обществото и човека като автономни същности. Изучавайки едновременно индивидуални поведениета и обществени структури, които техните взаимозависимости образуват, всяка социална дисциплина трябва да определи последователността, в която разглежда връзката между основните характеристики на индивида и на социалната среда, в която действа. До голяма степен именно изборът на отправна точка е в основата на методологическите различия между отделните дисциплини и школи на обществознанието. За икономиката този избор се обуславя от принципа на *методологическия индивидуализъм*². Той се основава на убеждението, че никакво обяснение на социални процеси и явления няма да е напълно удовлетворител-

² Терминът „методологически индивидуализъм“ е използван за пръв път от Йозеф Шумпетер, но като принцип е формулиран от Карл Менгер и придобива широка популярност благодарение на Лудвиг фон Мизес (вж. Blaug, 1997, pp. 48-49).

Дискусия

но от научна гледна точка, ако то не може да сведе тези процеси и явления до действия на индивиди, вземащи решения. Причината е, че в социалната действителност човекът е единственото истинско същество, а това изключва възможността за автономно съществуване на обществото.

Двата основни принципа на икономическата методология осигуряват логическа обосновка на *постулата за рационалността*, която е най-важната съставка на твърдото ядро на неокласическата изследователска програма. Чрез него всяко икономическо поведение се свежда до избор на индивид, който се стреми да максимизира полезността при ограничения от страна на технологиите и на първоначалната обезпеченост с ресурси. Тази постановка напълно съответства на методологическия индивидуализъм, тъй като наблюденията на икономическия аспект на човешката дейност извеждат на преден план едно важно обстоятелство (пренебрегвано от холизма и органичната концепция): обществата и социалните групи са съставени от индивиди, които притежават съзнание, разум и воля. Именно проявленията на свободната воля на човека отличават социалната среда от природната. Включвайки се в различни социални формирования, хората не променят своята природа, не загубват целенасочеността на своите действия.

Неслучайно рационалността като поведенчески стандарт се приема от икономистите аксиоматично, а не хипотетично. Това е така, защото, от позициите на методологическия инструментализъм, постулатът за рационалност няма алтернатива. Посочването на редица примери за човешки действия, които противоречат на „здравия разум“, не могат да имат научна стойност, ако изложените факти не бъдат организирани така, че да се открият подобията и закономерностите, които характеризират типичното човешко поведение. Формулирането на логически схеми, които да играят

Нормативните съждения

ролята на обясняващи модели на нерационално човешко поведение, се оказва невъзможно, тъй като за реализацията на предварително известна (на изследователя) цел винаги има ограничен брой адекватни начини за постигането ѝ, както и клонящо към безкрайност количество погрешни походи. Нещо повече, решението, водещо до оптимален резултат, е обикновено само едно. Това означава, че всяко изтъкване на преден план на ирационалния аспект на човешкото поведение ще увеличи до безпределност възможните изходи от всяка ситуация, която предполага икономически избор. На практика това води до отказ от каквото и да било прогнози относно човешките действия, защото по самата си същност *прогнозирането е ограничаване на обхвата на допустимите възможности за протичане на определен процес.*

Абстрахирането от проявите на ирационалност в действията на хората, приемането му като нещо остатъчно и нетипично, позволява извеждането на конструктивни дедукции. Те на свой ред служат за изходна точка на прогнози, които не винаги са верни, но пак винаги са *проверяеми и съответно потенциално опровержими.* В редица случаи поведението може да бъде резултат на случайности, на привычки, на правила или да отразява зависимост от „status quo“, но експерименталните и емпиричните данни в значителна степен потвърждават допускането за рационално поведение, естествено, като средностатистическа тенденция за голяма съвкупност.

Постулатът за рационалността е защитим и от гледна точка на методологическата последователност. Веднъж приели предположението, че индивидите максимизират полезността в процеса на пазарните си взаимодействия, икономистите нямат очевидни причини да предполагат съществени промени в мотивацията, които евентуално да настъпват в поведението на индивидите в рамките на непазарните

Дискусия

социални структури. Универсалната приложимост на постулата дава възможност и за сравнителен анализ на различни институции. Ако задачата е да се съпоставят последиците от налагането на алтернативни набори от социални ограничения, то за коректна идентификация на различията в резултатите (обвързването им единствено с различията в ограниченията) е необходимо предположение за последователност на поведението на индивидите, което не зависи от конкретните ограничения.

Възприетите от позитивната икономическа теория основни принципи осигуряват методологическия монизъм на икономическата наука. Той осигурява сравнителните преимущества на икономиката пред останалите обществени науки: ясно определена аксиоматика, формализация на основните постановки, възможности за прилагане на математически методи и за емпирична проверка на предлаганите хипотези. Тези предимства дават основания за използването на икономическото позитивно мислене като концептуална рамка за разглеждане на фундаментални въпроси на човешкото поведение, за създаване на универсални схеми, обясняващи действията и взаимоотношения на индивиди, протичащи в различни сфери на социалния живот, в различни времена и региони.

3. Нормативната икономика на благосъстоянието

Методологическите принципи и норми („характеризиращите съждения“ по Нагел) не са единствените нормативни елементи, които съдържа една система от научни знания. В нея намират място и ценностни съждения, както и обикновено следващите ги препоръки за практически действия. Повечето изследвания, които се опират на позитивен анализ, в крайна сметка са насочени към осигуряване на аргументация при обсъждането на политически въпроси. Това

важи с особена сила за социалните науки, и в частност за икономиката. Според Карл Попър: „Обществените науки са се развили в много голяма степен чрез критиката на предложенията за социални подобрения или по-точно чрез опитите да се открие дали е вероятно или не някое конкретно икономическо или политическо действие да произведе очакван или желан резултат“ (Попър, 2000, с. 68).

За икономистите е разбираемо, че стремежът към знания за сложната и многообразна социална реалност е произведен от вечната неудовлетвореност на хората от условията, при които живеят, и от търсенето на начини за подобряването им. Нормално е хората да се интересуват от „това, което е“ не самоцелно, а за да намират пътища за подобряването му. Ето защо и за повечето велики икономисти изграждането на строги и универсални теории е само средство, за да достигнат до практически ориентирани обобщения за това, как да се направлява една икономическа система в желана насока. Значимият краен резултат е комбинация от позитивна теория, ценностни съждения и предложения за подобряване функционирането на икономическата система.

Класическата постановка на Джон Невил Кейнс за „нормативната наука“ като свързващо звено между „позитивната наука“ и „изкуството“³ намира практическа реализация в *икономиката на благосъстоянието*. Трудно може да си представим, как би изглеждала съвременната икономическа наука без нея, съответно без ценностни съждения. Основните икономически понятия „ефективност“, „подобриение“, „неефективност“ отразяват нормативни, а

³ „(1) „позитивна наука“, (2) „нормативна“, или „регулативна наука“ и (3) „изкуство“, тоест система от правила за постигане на поставената цел: задачата на позитивната наука е установяването на закономерности, на нормативната — определянето на цели, на изкуството — формулировката на рецепти“ (Keynes, J. N., 1955: 35).

Дискусия

не позитивни съждения. Като *подобрене* се определя такава промяна – в продукта, в начина на производство и размяна – която е желана от икономическите субекти, а ситуацията е *ефективна*, ако не може да бъде подобрена. Понятията имат смисъл единствено и само с оглед на определена цел; те както и повишаването на благосъстоянието означават нещо желано: говорейки за него, ние неизбежно допускаме ценностни съждения. Без оценъчни критерии, икономистите дори не биха могли да поставят фундаменталния за науката им проблем – за ефективното разпределение на оскъдните ресурси между алтернативните начини за употребата им и да сравняват ефектите от реализацията на различни възможности.

Централни теми за икономиката на благосъстоянието са идентификацията и оценката на общественото благосъстояние, както и определянето на възможните начини за извеждане от интересите на индивидите на действителните интереси на обществото, примерно, по отношение на алтернативните варианти за разпределение на богатството. Крайната цел е предлагане на принципи на икономическа политика, които да определят какви решения биха могли да благоприятстват реализацията на общите интереси.

Епистемологични основания за решаване на изложените по-горе въпроси първоначално са търсени в теорията на полезността. Смятало се е, че от нейните постановки може да се извлече нормативен критерий за избор, засягащ различни хора, който да позволи аргументирани преценки за това кога е желателно да се премине от едно икономическо състояние на обществото към друго. В унисон с традициите на *утилитаризма* общото благополучие се е представяло като проста сума от ползите за всички членове на дадена общност. Основният проблем при прехода от индивидуалните към обществените предпочи-

Нормативните съждения

таня произтича от това, че трябва да се събират различни неща като благосъстояния, изгоди или полезности на всички индивиди, съставляващи общността. Повечето икономисти осъзнават, че за разширяването на допускането за количествена изява на индивидуалните предпочитания (кардиналната полезност) до възможност за количествени сравнения между предпочитанията на различни индивиди всъщност няма епистемологични основания. Ето защо интерпретацията на социалното благогенствие започва да се свързва изключително с *Парето – ефективността*, която се достига, когато няма допустима алтернатива, която да е по-добра за всеки член на дадена общност. Този критерий се характеризира от доминиращия сред всички сравнявани вектори на полезност и изключва възможността за сравняване на полезностите за различни индивиди или за тяхното сумиране. За да избегне необходимостта от правене на междуличностни сравнения на полезността, Парето се отказва от оценяването на всички алтернативни възможности за изменения в общественото благосъстояние. Вследствие на това в неговото определение липсва понятие за единствен обществен оптимум и вместо него се предполагат безброй несъпоставими помежду им оптимуми. Зоната за сравнение се разширява, благодарение на предложените от Калдор и Хикс компенсационни критерии, но впоследствие тяхната теоретическа противоречивост е разкрита от Ситовски (Scitovsky, 1941).

Понататъшното развитие на икономиката на благосъстоянието се свързва с два взаимно обуславящи се въпроса: 1) възможно ли е да се правят обективни общени преценки на общественото благосъстояние; 2) съществува ли процедура за вземане на политически решения, които да са последователни (рационални) и представителни (в достатъчна степен съобразени с индивидуалните предпочитанията и цен-

Дискусия

ности)? При търсенето на отговорите им се оформят два подхода.

Първият подход, който е възприет от теорията за социалния избор, се основава на допускането, че е възможно да се конструира функция на социалното благосъстояние (*social welfare function – SWF*). Това е колективна функция на полезността и може да се използва като критерий за оценяване резултатите, които засягат повече от един човек. Съществува аналогия между *SWF* и функцията на полезността, но тя не е пълна. Описанието на функцията на полезността става чрез наблюдение на това какви пазарни избори правят индивидите, тъй като изявата на предпочитанията им е единствената форма, в която тя може да се наблюдава. Същият подход е приложен при конструирането на *SWF*, но само ако се приеме, че резултатите от политическия процес (процедурите на гласуването) отразяват точно това, което действително предпочитат избирателите.

Един от създателите на теорията за социалния избор Кенет Ароу (Arrow, 1982) се опитва да конструира *SWF* на основата на ординарния подход за оценка на полезността, като определя едно социално подреждане на фона на всички социални състояния за всеки набор от подреждания на индивидуалните предпочитания. С математически средства Ароу доказва, че не съществува процес на социален избор, който да удовлетворява дори малък набор от етични критерии (като политическа система, изключваща диктатура и неналагаща ограничаване на избираните алтернативи го двете), и заедно с това да бъде последователен. Този извод е известен като *теорема на невъзможността*.

Опитите да се прави оценка на общественото благосъстояние, без да се използват никакви междуличностни сравнения, се оказват обречени на неуспех. Същото се отнася и за опитите по някакъв начин да бъдат разделени ефективността и спра-

ведливостта. Очевидно е също, че при избора на един от възможните варианти на Парето-ефективност са необходими етични критерии. Обикновено занимаващите с приложна икономика на благосъстоянието преценяват икономическите политики по това, дали редуцират лишенията за най-уязвимите членове на обществото, бедността и неравенството, а всичко това изисква междуличностни сравнения – или на ползите, или на други индикатори на индивидуалните различия, най-често реални доходи и имущество. След като междуличностните сравнения се поставят на подходяща информационна основа, и с помощта на приложената етика, проблемът с невъзможността намира задоволително решение. Така се преодоляват съмненията на теорията на социалния избор относно функцията *SWF*, които разклащат самите основи на нормативния икономически анализ.

Друга насока на развитие на икономиката на благосъстоянието дава *теорията на общественения избор*⁴. Подходът ѝ може да бъде определен като процедурен. Той се използва за определянето на „правилните“ институции (от гл.т. на възможностите им да осигурят консистентност на обществения избор), или на „подходящите“ процедури за вземане на политически решения.

Кнут Виксел (Wicksell, [1896] 1988) пръв обръща внимание на ключовата роля, която играят правилата, регулиращи вземането на политически решения. Той застъпва тезата, че усилията при даването на препоръки за подобряване на общественото благосъстояние трябва да са насочени приоритетно към усъвършенстването на тези правила, а не към средствата за пряко въздействие върху поведението на икономическите субекти. Виксел изтъква принципно-

⁴ Public choice и social choice са английски гуми, които внасят известна тавтология при българския им превод. Независимо от това, употребата и на двете ни позволява да разграничим два доста различни подхода, прилагани в икономиката на благосъстоянието.

Дискусия

то положение, че само правилото за политически консенсус може да осигури колективни решения, които покриват критерия на Парето за ефективност. Това правило позволява, дори когато само един индивид се вижда като губещ от определено политическо решение, той да може да го спре.

Джеймс Бюкенън, един от създателите на теорията на общественения избор, се застъпва за последователното прилагане на методологическия индивидуализъм в икономика на благосъстоянието. Той смята, че ценностните съждения са производни от индивидуалните съждения, а между интересите и ценностите, които могат да следват индивидите, и неиндивидуалистичните ценности, предлагани като по-висши нормативни критерии, липсва концептуална връзка с нормативен характер. Съвременен Бюкенън (Buchanan, 1991) акцентира върху ролята на социалните взаимодействия, и по-специално на начините на вземане на общи решения при оформянето на индивидуалните ценности. В теорията за общественения избор се отхвърля и възможността постулатът за рационалността да се прилага освен спрямо максимизацията на индивидуалната полезност, и при максимизацията на социалното благосъстояние: „Съществуването на функция на социалното благосъстояние на Ароу не е необходимо условие за вземане на логични решения... Поради това, че изборното поведение е ограничено до индивидуалните избиращи агенти, правилата за рационалност не могат да се разпростират върху неиндивидуални единици в никакъв пряк смисъл” (Buchanan, 1999, p. 92).

Ако се приеме, че не съществува функция на социалното благосъстояние и при общественения избор няма какво да се максимизира, позитивният анализ, който може да обоснове оценки и предложения за политики, трябва да съдържа сравнения на особеностите на функционирането на алтернативните набори от правила и огра-

Нормативните съждения

нения, опиращи се на достатъчно пълна информация. Очевидно, на практика не съществува идеален механизъм за вземане на решения, които да съответстват напълно на обществения интерес, но съществуват демократични правила, при които съгласуването на индивидуалните предпочитания е по-добро, отколкото при други. Следователно ще е по-практично изследванията да се съсредоточат върху *процедурата*, върху търсенето на „най-добрите” институции, вместо да се опитват да идентифицират „*идеалния*” социален резултат, за да сравняват с него последствията от реални политики.

Функцията на политическите институции се заключава в изработване на колективни решения, които отразяват в някаква степен социалните предпочитания. Те не са пряко отговорни за максимизирането на общественото благосъстояние, а по-скоро за правните гаранции за това хората да могат свободно да преследват личните си цели. Този нормативен критерий за оценка на политическите институции е релевантен на убеждението на повечето икономисти в преимуществата на пазарния ред: „До степен, до която доброволната размяна между хората е положително, а принудата – отрицателно оценявана, възниква следното последствие: заместването на първото с второто е желано въз основа на презумпцията, разбира се, че такова заместване е технологично осъществимо и не струва прекалено много от гледна точка на ресурсите” (Buchanan, 1986, p. 22).

Съдържащите се в теориите за социалния и обществения избор позитивни и нормативни съждения пренасочват икономиката на благосъстоянието към това тя да осигурява информация за политически правила, които имат сравнителни предимства при постигането на обществен консенсус, както и да придава яснота на различни политически цели и да демонстрира съответствието или несъответствието

Дискусия

на целите на политиката и нейните средства. На тяхна основа възниква и на *новата политическа икономия* – наука на границите между икономиката и политологията, която възстановява връзката, нарушена при прехода от класическата политическа икономия към некласическата икономика. Една от важните ѝ задачи е ясно да разграничи позитивните фактори (примерно, съществуващи или възможни процедури за вземане на политически решения) от нормативните фактори (примерно, оценка на последствията от политически решения), които определят избора на препоръчаните от икономистите политики.

*

Коментирани в изложението методологически принципи и теории позволяват да направим обобщаващ извод, че дихотомията между позитивния и нормативния подход в икономическата наука далеч не е чиста и е предимно въпрос на съчетаване на различен тип съждения в рамките на отделните научни концепции и изследователски програми. Като отчитаме различните аспекти на нормативния контекст трудно можем да приемем споменатата дихотомия и заради това, защото като резултат от прилагането ѝ може да се стигне до рязко снижаване на полезността, която носи икономическата наука във връзка с решаването на практически задачи, включително предлагането на принципи на икономическа политика.

Литература

1. Кун, Т., 1996. Структура на научните революции, С., ИК „Петър Берон“.
2. Попър, К., 2000. Нищетата на историзма, С., изд. „Риба“.
3. Arrow, K. J., 1982. Current Developments in the Theory of Social Choice. In: Rational Man and Irrational Society? An Introduction and Sourcebook. Ed. by B. Barry and R. Hardin. London: Beverly Hills.
4. Blaug, M., (1985) 1997. Economic Theory in Retrospect. Cambridge University Press.
5. Buchanan, J. M., 1999. Social Choice, Democracy, and Free Markets. In: The Logical Foundation of Constitutional Liberty. Collected Works of J. M. Buchanan. I. Indianapolis: Liberty Fund, pp. 89-102.
6. Buchanan, J. M., 1991. Constitutional Economics. In: The World of Economics. Ed.: Eatwell, J., M. Milgate, P. Newman, London: The Macmillan Press Limited.
7. Buchanan, J. M., 1986. Liberty, Market and the State. Brighton: Wheatsheaf.
8. Friedman, M., 1953. The Methodology of Positive Economics. In: Essays in Positive Economics. Chicago: University of Chicago Press. pp.3-43.
9. Keynes, J. N., (1891) 1959. The Scope and Method of Political Economy. Kitchener: Batoche Books.
10. Lakatos, I., 1978. The Methodology of Scientific Research Programmers: Philosophical Papers Vol. 1. Cambridge: Cambridge University Press
11. Mises, L. v., (1933) 1981. Epistemological Problems of Economics. New York: New York University Press.
12. Nagel, E., 1961. The Structure of Science: Problems in the Logic of Scientific Explanation. Harcourt: Braces & World.
13. Popper, K., 1959. The Logic of Scientific Discovery. London: Hutchinson.
14. Popper, K., 1965. Conjectures and Refutation: The Growth of Scientific Knowledge. London: Routledge and Kegan Paul.
15. Scitovsky, T., 1941. A note on welfare propositions in economics. Review of Economic Studies 9, pp. 77-88.
16. Wicshell, K., (1896) 1988. A New Principle of Just Taxation. In: Gwartney J., R. Wagner (eds.) Public Choice and Constitutional Economics. Greenwich: JAI Press, Inc.